

Balázs József: Koportos

Rendhagyó pályakezdés a Balázs Józsefé. Az írói önfegyelem és a tehetség egyaránt erre utal. A rendhagyó pályakezdést a gyors egymásutánban megjelenő három kisregény tette robbanásszerűen figyelemfelhívóvá. Közülük a *Koportos* könyv formában másodikiként került hozzánk, de legelőbb ezt olvashattuk a Forrásban, majd a Látóhatárban is. S az írói vallomás is azt mondja, hogy ez a szerzőnek az első nagyobb lélegzetű munkája, eredetében s megírásában egyaránt. Csak sajnálhatjuk, hogy az 1972-ben befejezett munkát nem adta ki mégis előbb a kezéből. Mert a *Koportos* nem csupán Balázs József pályakezdő műve. Jelentősége van az egész mai magyar irodalomban. S bár az eddigi három kisregénynek eltérő a rangsorolása a kritikákban, úgy gondolom, hogy ez a műve az esztétikailag legtekélyesebb, a kitűzött szándékot a legteljesebben megvalósító.

Koportos egy vasúti megálló neve, a közelében pusztán egy tanya van s a temető. Pontos hely- és időmeghatározást nem ad Balázs a regényben, de tudjuk, hogy Balog Mihály, a főhős, 1914-ben született és körülbelül ötvenéves, tehát a hatvanas évek derekán játszódik a történet, egy őszi hétvégén, péntek reggeltől vasárnap éjjelig. Budapesten és egy faluszéli telepen, valahol a Kraszna—Szamos—Tisza találkozásánál, ahol Balázs minden eddigi regényhőse élt. S van itt valóságosan is egy Koportos nevű vasúti megállóhely Vásárosnamény mellett. Azért érdekes ez, mert utal a regények közös jellemző jegyeire: a pontos, tárgyias, szociográfiai hitelességű életanyagra, s ugyanakkor ennek az életanyagnak a nagyon tudatos, korszerű írói eszközökkel formált kezelésére. A Koportos helységnevű szimbolikus erejévé válik a regényben. Nemcsak a közvetlen analógia kihasználásával — hogy a közelében a temető —, nem annyira a naiv helyi etimológia révén: hogy a koporsó szóból származna a Koportos, s nem is csak a tanyasi ember és Balog Mihály hangsúlyos temetőbeli beszélgetése miatt, hanem mert a főhős egész történetének, konfliktusainak a megoldatlanságát — megoldását tudja jelképezni a regénycím.

Balog Mihály, akit másképpen sovány Balognak is szoktak nevezni, segédmunkás Budapesten, az útépítőknél. Meghal a felesége, ő hazautazik, hogy eltemesse. Egy ember találkozik a halállal. Ezt az általános helyzetet bontja ki, árnyalja a kisregény úgy, hogy ebben az ősi témában eredetit, újat tud mondani.

Balog Mihályt váratlanul éri feleségének halálhíre, nem tudta, hogy beteg az asszony. De a nagy feladat rögtön körvonalazódik előtte. Két hónapja temették legjobb barátját, Aladárt. Emlékei szerint: „A temetése szűgyen volt. A papon kívül alig voltak.” Felidézi magában a régmúltból Bereczky Gyula temetését is, amely a legrangosabb, legemlékezetesebb volt a faluban. Ezek az emlékképei még többször visszatérnek. Ez a két végtel maradt meg benne: a leggazdagabb és a legszegényebb temetés, s ezekhez viszonyítva tűzi ki a célt magának: ha olyan temetése nem is lehet a feleségének, mint Bereczkynek, de olyan se legyen, mint Aladárnak. Nehogy azt mondhassák rá, hogy „csóro cigánytemetést” rendezett a feleségének. Egy átlagos állampolgár számára semmi rendkívüli sincs a tisztességes temetésben. Természetes igény, természetesen meg is valósítható. Nem akar más Balog Mihály sem: csak hogy legyen legalább két koszorú, hogy harangozzanak, a pap mondjon beszédet, a sírásóknak vehessen egy liter pálinkát, hogy ne a legolcsóbb legyen a koporsó, a fejfa, egyáltalán hogy ne a falu költségén, hanem a sajátjában temessék el az asszonyt. Nem akar tehát más, mint a szokásos, az átlagos módon temetni. De ami másnak szokásos, az Balog Mihálynak rendkívüli. Átlagon felüli erőfeszítéseket követelő. Miért? Mert Balog Mihály cigány, s ennek a közösségnek mások a hagyományai. Környezete ezeket a hagyományokat őrzi, s sorra le is beszélük terveiről. Ugyanakkor Balog Mihály különbözik is a többiektől. Kérdi is tőle a fuvaros, hogyan van az, hogy megtanult írni-olvasni. S más jelek is mutatják, hogy Balog

voltaképpen közösségeken kívülrekedt ember: a telepiek már nem, a falubeliek, a városiak még nem fogadják be. S ez a kívülrekedtség határozza meg életformáját is: a félnomád életviteltől az állandó munkavállalásig. Balog Mihály azonban nem harcos egyéniség, s arra nincs már ereje, hogy lendületesen vesse bele magát az életformaváltás küzdelmeibe.

A másik akadályozó ok, hogy Balog Mihály szűkebb kapcsolatait tekintve is teljesen egyedül marad. Egy szem barátja után a felesége is meghal, s nincs se rokon-sága, se ismeretsége. Rajta senki se segíthet, csak ő maga. Ezért kell kizárólag a saját erejére támaszkodnia. Ezért nem kérhet kölcsön pénzt senkitől, s egyetlen dolog kivételével ezért kell sorra lemondania eredeti célkitűzéseiről. A pappal meg-egyezik, hogy mond egy szép beszédet, s ő fizetségül fon majd néki 2—3 kosarat.

Péntek délelőtt tudta meg a hírt, szombaton délután volt a temetés, s addig percnyi nyugovása nem volt Balog Mihálynak, annyira lekötötte a feladat. Enni se volt ideje, aludni is alig, s a temetésre már félig önkívületben tántorogva indul. S miközben a két szekérral mennek a temetőbe, az olvasó azt is megtudja, amit a faluban úgyis tudnak, hogy az asszony csalta a férjét egy vasutással. S ha Balog Mihály ezt bizonyosan nem is tudhatja, számunkra csak növeli a férfi erőfeszítéseinek hiábavaló voltát.

Dolgainak intézése közben Balog Mihály állandóan gondolkodik. A temetésről, a halálról. „Az eltelt húsz év alatt nem gondolkodtam annyit, mint most” — mondja magának még a vonaton hazafelé. S amikor van egy kis ideje s van is kivel, megbeszéli legnagyobb gondját. Még a vonaton kezdi egy öregedő férfival. Majd, amikor a fuvarossal hozzák a koporsót a szomszéd faluból. S végül leghosszabban a temetés után a tehenét legeltető koportosi tanyasi férfival. Ezzel az idegennel, aki-vel életében először s talán utoljára találkozott. A beszélgetőtársak természetesen hozakodnak elő a halál kérdésével, hiszen vonatbéli útítársának is meghalt a felesége, a mezőőrnek is a tanyasi ember a temető szélén szintén halottait idézi meg.

Mi a halál? Könyvtárnyit összeírtak már róla filozófusok, írók, tudósok. Balázs József nem valami meglepően újat akar ehhez hozzátenni, sőt egy viszonylag elma-radott tudatvilágú embert állít a középpontba, aki erről a kérdésről igazán még sohasem gondolkozott, aki életében most jár először templomban, aki a kísértetek-ről, a feltámadásról kérdezi a tanyasi embert, s aki babonásan fél felesége friss sírjának a közelébe menni, de közben a temetőtől sem tud elszakadni. De Balog Mihály, ha már találkozott ezzel a kérdéssel, választ is szeretne rá találni. S az író igen részletesen, lépésről lépésre haladva mutatja meg, hogyan jut előbbre gondolataiban a főhős. S ugyanakkor szemléletesen láttatja azt is, hogy az emberi létezés nagy kérdéseinek a felvetése és megválaszolása nem egy társadalmi réteg kivált-sága csupán, hanem minden emberben megvan a képesség rá, s ha alkalom adódik, ki is bontakoznak ezek a képességek. Nem az dönti el az életről-halálról való gon-dolkodás érvényességét, hogy a gondolatok mennyire öltöznek filozofikus fogalmak mezébe, hanem az, hogy mennyi a gondolatok valóságtartalma, hogy mennyiben felelnek meg a természetes emberi életvitel igényeinek, hogy mennyiben hasznosít-hatók az életút során.

A tanyasi ember bölcsen eltanácsolja Balog Mihályt a temetőből: „— Én mon-dom magának, ne jöjjön többet a Koportoshoz. Itt csak a halál jut az ember eszébe, arra pedig ne gondoljon az ember. Soha. Érti? A Koportosnál csak tehetetlen az ember. Előre látja a maga sorsát.” S a kérdésre, hogy mi a halál, így válaszol: „Én úgy gondolom, annyi halál van, amennyi ember. Bennünk van a halál, azért nem tudjuk legyőzni. Itt, bennem, a szívemben, a gyomromban... Meg osztán ha már erről beszélünk: örökké nem élhetünk. Mert van úgy az ember, úgy gondolja: jobb meghalni, mint élni. Ha magára marad, akkor már minek az élet, akkor már nincs értelme. Ha este egyedül lefekszik, olyan, mintha koporsóba feküdne...” Majd rádöbben, hátha Balog Mihály is egyedül maradt, s abbahagyja a beszédet. Mégis ő az, aki véglegesen hazaindítja a tehetetlen, a temetőtől szabadulni nem tudó férfit.

Balog Mihály megpróbáltatásainak azonban még nincs vége. Állni akarja adott

szavát, megkötni a kosarakat a papnak. Álma is erre ösztönzi: kötötte a kosarakat s közben „a felesége is leült mellé, s azt mondta neki, hogy nem haragszik rá a temetés miatt. Az a fontos, hogy a kosarakat megköti, és visszafizeli a papnak az adósságot.” Másnap hajnalban elindul. Ősz van, tudja, hogy nehezen talál vesszőt. Megjárja a Szamos, a Tisza partját, míg végül délben talál vesszőt a túlsó parton, egy meredek part tetején. Emberfeletti erőfeszítésre van szüksége, hogy átjusson a vízen, hiszen úszni nem tud. Később a leszakadó földdarab majdnem maga alá temeti. De végül is sikerül terve: megvan a vessző. Elindulhat haza. Útközben munkahelyi társaival találkozik, akik rosszkedvűek, kötözködnek vele, s elveszik erővel nemcsak az utolsó cigarettáját, de a vesszőkötegeket is. Összeverik. Amikor magához tér, utánuk indul, de újból elverik, s tovább mulatnak a révész kompján a vesszőért kapott itallal.

Balog Mihály másodszor „...koromsötétben, egyedül ébredt. »Élve maradtam«, csodálkozott”. S rájön, most már tudja, mi a halál. „Kétszer érezte: megsemmisül, szétszakadnak a csontjai, belesüllyed a végtelen mélységbe. A szemébe belemart a sötétség. Ahova nyúlt, amit megérintett, amihez közeledett — sötét volt, ő maga is egyévre vált a sötétséggel. Zuhant, zuhant, és tudta: fokozatosan kisebbedik; már csak akkora, mint egy ököl. Akik a Koportosnál vannak eltemetve, mind tudják ezt, csak hogy a titkukat magukkal vitték a sírba. A halál előtt okossá, de homokszemmé is válik az ember. Valahogy így gondolkodott Balog Mihály. Megjelenik az életünk — »az enyém is megjelent, bár az enyém akkora, egy zsebbe is elfér« —, és az ember végleg magára marad. Igaza volt a tanyasi embernek: a halál bennünk van. »Most már ismerem és tudom én is. Tudom, nem menekülhetek előle. Megváltás is lenne, ha most jönne, csak lejjebb kellene menni. Belépni a hideg vízbe...«” Azonban mégsem ezt teszi. Fölkel és elindul hazafelé.

Nem tudja tehát Balog Mihály a kosarakat sem megkötni, ez a terve sem sikerül. Nem bukott emberként indul el azonban a hétfőre hajló éjszakában. Ha bele is bukott vállalásaiba, bukása katarzist hozó. Igazán most ébred rá ember voltára: öntudatra ébred, átéli, s cselekvő módon az emberi lényegét, s a halált megismerve, vereségei után is az életet választja.

Balog Mihályra ezen a három napon megerőltető testi-lelki megpróbáltatások vártak. Szinte a bolygó zsidó módjára, megállás, pihenés nélkül tevékenykedik. Félig öntudatlan cselekedeteiből a folyamatos mozgás a legszembeötlőbb. Az elvégzendő feladat nem enged számára nyugovást. Ezért nem ér rá enni, igaz, eszébe se jut, hogy ehetne, ezért nem tud rendesen aludni sem: egy fél éjszakát a vasúti kocsipadon, egy felet a háza előtt egy fa alatt, majd a házában tölt el, s végül félig agyonverve a Szamos partján alszik valamennyit. Ha megpihen egy kis időre, mindjárt feladatairól gondolkodik s a halálról. S így saját magáról is. „Önmagával még sohasem foglalkozott annyit, mint a legutóbbi napon. Most a szívével, a mellével, a derekával, a lábával, aztán újra a szívével, újra a mellével... Soha nem figyelte például az ujjait, a tenyerét, nem szorongatta annyit a csuklóját, nem érezte a szíve verését, soha nem tudta, mi a fejfájás... Gyengeséget már régebben is érzett, de ha aludt egyet, rögtön elmúlt.”

A kisregény fontosabb szereplőit Balog Mihályhoz való viszonyuk alapján sorolhatjuk három csoportba. Az egyikbe tartoznak azok, akikkel rendszeresen együtt él, találkozik. Ez a közvetlen környezete. Akiket szeret közülük, azok meghaltak: két hónapja a barátja, most a felesége. A szomszédasszony segít a temetés előkészítésében, hívja is magához, enni is adna neki, de közben több holmit ellopotott a háztól. S nem érti Balog Mihály különbözőségét. Miért akarna nagyobb temetést, s miért nem akar hozzá költözni, amíg az ő férje börtönben van? Ernőék, munkahelyi cigánytársai rendkívül lefokozott életűek. A temetésig azt sem veszik észre, hogy Balognak bánata van: meghalt a felesége. A temetőbe sem kísérik ki a koporsót. Balog nem is mindig szeret velük lenni, főleg ha zaiosak. S Ernőék főbbvire ilyenek, a vonaton is, s vasárnap este a révnél is. Érzik, de nem értik, hogy Balog Mihály nem egészen közéjük tartozó, s ezért az ellenségeskedés, a verés, a lövés. Aminek ők aligha tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, de ami Balog Mihálynak

szinte az életszemléletét változtatja meg. S ide sorolható a fuvaros is, aki már Aladár koporsóját is hozta, s aki fuvardíj fejében elveszi-ellopja Balog minden maradék pénzét. Ő is cigány, s ő is látja Balog Mihály különbözőségét, rá is kérdez, hogy nem volt-e egyik szülője magyar. (Közvetlen környezete tehát különbözőségét, számukra különönc voltát érzi, s e szerint is bánik vele.)

A szereplők másik csoportjába azok tartoznak, akikkel „hivatalból” találkozik Balog Mihály. A brigádvezető, a pap, a sekrestyés, a mezőőr ilyenek, s a gyanakvó sekrestyés kivételével mind emberségesen, a feleségét gyászoló ember érzékenységet figyelembe véve beszélnek vele. A mezőőrrel való beszélgetés pedig örömmel is eltölti: „Büszke volt magára. A cigaretta felfrissítette, a mezőőr pedig úgy beszélt vele, mintha a barátja lenne. »Ez a nap jól kezdődik« — gondolta. De büszke első-sorban azért volt, mert a mezőőr megkérte őt, vagy meg fogja kérni, nézzon utána a munkának.” S a Szamos-partra érve „Jókedvében meg sem fordult a fejében, hogy nem talál vesszőt. »En nem találnék?« Gyerekesen elhúzta a száját, és az ujjait nézte, ahogy ökölbe szorította.”

Ez a villanásnyi életöröm, az erejébe vetett hit élteti a vesszőt keresve, s végül is ez ad erőt neki, hogy a történet végén hazainduljon. Megtalálta a vesszőt és elvették tőle a vesszőt. Óhatatlanul Hemingway öreg halászára kell gondolnunk, az ő küzdelmére a nagy hallal, amelyet elejtett, s amelynek mégis csak a csontvázát vihette haza a kikötőbe. Hemingway hőse azonban pusztán a természeti erőkkel kényszerül viadalra, Balog Mihály történetében a természeti és a társadalmi erő-
kel való küzdelem elválaszthatatlanul összefonódik. Természeti maga a halál is, s a vesszőt is a természeti erőkkal dacolva szerzi meg, fizikai erejének teljes latba-
vetésével. De nem a halál ténye, hanem a temetés szertartása, tehát egy társadalmi jelenség állítja megoldhatatlan feladat elé. S a kosarat sem a természeti erők túlsúlya miatt nem tudja megfogni, hanem „barátainak” lopása miatt.

A természeti erőkkal szemben győzni tudott Balog Mihály, hiszen kiismerte a halál természetét, s vesszőt is szerzett, de a telepi moráltalan morált nem tudta legyőzni. Azaz megszüntetni nem tudta, csak önmagában. Önmagát tudta kivonni ebből az életformából, immár véglegesen, s ezért is válhat veresége győzelemmé, a helytállásnak, a mégis küzdő életnek szép példájává.

S végül a szereplők harmadik csoportjába alkalmi beszélgetőtársai tartoznak: a vonatbeli utas és a tanyasi férfi. A legtöbbet éppen tőlük kapja Balog Mihály, cselekedetben és gondolkodnivalóban egyaránt. Mindössze két szereplő van, akiknek léte nem hatol el a főhős tudatáig: a vasutas és a kocsis, akik majdnem összeverekednek a temetésre haladva, de láttuk, milyen fontos szerepük van.

Balog Mihály három napját, gyaloglását balladás tömörséggel és fegyelmességgel beszéli el az író. Cselekményvezetése, időkezelése hagyományos, stílusa világos és tiszta. Kerüli a többszörösen összetett mondatokat. De az egyszerű szerkezetű, szókincsű mondatoknak is súlya, ereje van. Sok a párbeszéd, ezek is erőteljesek. Fontos szerepük van, hiszen nemcsak a cselekmény alakulását irányítják, hanem a figurák jellemzésének is legfőbb eszközei. Balog Mihály kivételével mindenkit a párbeszédeken keresztül ismerünk meg. A jellemzésnek ez a módja erősíti a *Koportos* drámaiságát, s erősíti Balog Mihály belső monológjait is, amelyek egyébként szintén a párbeszédre hasonlók stílusúak. Ha más műfajokhoz hasonlíthatunk, mégsem annyira a dráma, sokkal inkább a film juthat eszünkbe. Balázs József maga írja, hogy egyetemista korában amatőrfilmet akart készíteni ebből a témából. A tárgyyszerű, szinte szikáran szűkszavú, mégis lírai, egységes látomást sugalló *Koportos* mégsem egy átformált forgatókönyv, hanem szabályos kisregény, amelybe azonban természetesen beleépültek a filmes stúdiumok eredményei is.

A *Koportos* — és a többi Balázs József-regény — stílusa, hangvétele írói telitalalat. Balázs József ugyanis rendre vegetatív életszintre szorított életű embereket állít regényei középpontjába, s a nagy emberi kérdésekkel való találkozásait ábrázolja. Az esszéstílus, a terjedelmes belső monológok itt nem érhetnének célt. Akcióban, valóságos mindennapi életviszonyaik között kell ábrázolni a választott

hősöket, illetve ki kell választani azt a rendkívüli történelmi vagy magánemberi konfliktushelyzetet, amelyben ezeket a mindennapos életviszonyokat és a rajtuk alapuló életszemléletet olyannyira kiközökenti az idő, hogy a legkiválóbb adottságokkal rendelkező embernek a regény során mindvégig ábrázolt állandóságot meg kell tagadnia, nemet kell mondania az általa megismert világra, egy pontosan nem körvonalazott, egy elképzelt igazságos és etikus világrend nevében. Ezt a felismerést fejezi ki — egy adott torz világban torz módon — Fábián Bálint az öngyilkosságával, ezt láthatjuk a *Magyarok*ban Fábián András végső felismerésében, egyszerre tagadó és teremtő indulatában, s ez munkál Balog Mihályban is, aki magáramaradottságában felismeri, tudatosan éli át az emberi élet értelmét, s igényli az emberi közösség megtartó erejét. (*Szépirodalmi*, 1976.)

VASY GÉZA

Balázs József: Fábián Bálint találkozása Istennel

Csak ismételni lehet: kivételes pályakezdés a Balázs Józsefé. Nemzedékének átlagából mindjárt kivált; teljesítményét — nagy szó! — a klasszikusokéhoz érdemes mérni. Mind a *Magyarok*, mind a *Koportos*, mind pedig a tavalyi könyvhétre megjelent kisregény, a *Fábián Bálint találkozása Istennel* kiváló munka. Vita csak azon van, hogy a szabálytalan trilógiának melyik a legszínvonalasabb darabja.

A leggazdagabb alighanem a *Fábián Bálint találkozása Istennel*. Stílusát ugyanaz jellemzi, mint a másik kettőét: rövid, tömör mondatok, az események leírására szorítózkodók. Arról a ritka esetről van szó, amikor a mesélőkészség intellektualitással párosul, amikor egyik a másiknak nincs rovására. S ebben alighanem máris egyedülálló Balázs. Azt ismerte fel, hogy a szegényemberek világáról még ma is lehet újat mondani, ha nem a nélkülözés körülményeit festi valaki, de a kisemmizettek lelkének változásait. A külvilág részletező leírása helyett a lélekábrázolásra kell figyelni, visszahelyezve ősi jogaiba a mesét, a cselekményt. Ekképpen nem aprólékos lélekábrázolás lesz a Balázs Józsefé; a regény folyását nem akadályozzák rejtelmeket kutató okfejtések, esszéisztikus elágazások. Az író úgy viszonyul a tárgyához, ahogy a mesélők: elmondja mindazt a lényegeset, a vég szempontjából fontosat, amit tud, a hősöket tetteikkel, cselekedeteikkel jellemzi, lélekállapotukat így magyarázza. Egy szűkebb közösség népemlékezetét tükrözi ezáltal. És azzal is, hogy történelmi témához nyúl, olyan időket ragad meg, amikor talán még a szülei is kisgyerekek voltak. Mi az, ami a történelmi közelmúltból egy közösség emlékezetében megmaradt? — ennek feltárására vállalkozik az író.

A *Fábián Bálint*... közösségképe múltba ágyazott, történelmiségében meghatározott. A tatár-, törökidulások, német pusztítások emlegetése azonban nemcsak a múltat, de a regénybeli jelent is magyarázza: a pusztítás-pusztulás örökös voltát, a „temetőre épülés”-t, a változatlanlanságot, az örökös szegénységet, a megmászhatatlanságot. Ezzel a mélységében is megrajzolt *faluképpel* függ össze az az irracionális, amely a regény *világképének* lesz szerves része. Az író egy falu közösségi életének, szokásainak, erkölcsi normáinak bemutatásával nem csupán a megrögzöttség állapotát ragadja meg — mindezt szembesíti is azzal a legmerészebb újjal, ami egy falu életében gyökeres változásokat hozhat: a kommunisztikus eszményekkel, a földosztás, az egyenlőség, szabadság Tanácsköztársaság hozta eszményeivel. Változásában, dinamizmusában ábrázolja tehát a regény az 1918—21 közötti idők Kraszna menti faluját — s mintegy ellentétesen futtat két szálát: a történelmit és a magán-